

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүн эгелээн.

№ 207 (15427) ◆ 1994 чылдың декабрь 15, четверг

Ат саган шагы 20.00.

Садар өртөз 200 рубль.

Чээли болгаш чарыгдал

TRANSPORT АЙТЫРЫ БЕРГЕ

Чаа чылга чедир үргүлчүлээр

Бистин республиканың Чааза, Тываның экономиказын быжыргар, чонун амдыраар дун бөрге үеде баксыратпас дээш уруг куженишкенини удуруп, болбаазырадыла бугуруге-лерин, бие бизнести деткири-биле акиа-тогерик-биле ду-залап турар. Федералдыг бюджеттен чоокта чаа чыл тоңу-зунге чедир ажылаары-биле 5,7 млрд. рубльди чүгге ээ- болган тараа садан алыры-биле ээлиге алганын ноябрь 15-теги «Шыны» дыктаткан бис. Мал, тараа садан алыры- биле чорукан акиа-тогериктиң шың чарыгдаттынын турары- ны республиканың банкылары шыңгадынада алган турар ужуруг. «Шыны» солунун редакциясы бо айтыры- ның кыдынага база чылды калбас болгаш тускай согула- лыг келген ээлиериниң шың, чентүг чарыгдаттынын турары- ның база кынадага алыр. Моон адаанда Кызыл-Мажалык- тың этт комбинатында этт садан алыры-биле Чазаактык берген 1 млрд. рубльдин канчаар чарыгдаттынын турары- ның дугайында чүдүдү парадывыс:

— Чазаак доктаалын суугаар бистин Кызыл-Мажалыктың этт комбинаты этт садан алыры-биле 1 млрд. рубльди алган. Оон иштинде 600 млн. рубльди чонда, арттардан, 400 млн. рубльди ажил-агый- лардан мал-маганын садан алы- ды-биле алган бис. Декабрь 1-ге чедир садан алганымыс мал-маганын өртөз дээш 223 млн. рубль өрелти турган бис. Ол өрелти биле декабрь 15-ге чедир санажыктар бис.

Бо хуннерде хуу чондан болгаш арттардан 60 млн. рубль туңге малды садан ал- дыныс. Дирг деңиз-биле бир миллиард дээш 2250 рубльди төлөп берип тур бис. Ажил- агыйлардан Чоон-Хемчинтиң «Тыва» совхоз эң хой, 122 млн. рубльге малды дузаала- ды. Онуруң «Ак-Бедик», Монгуш-Тайганың «Малчы» коллективтиң бугуруге- лери тус-тузунда 11 млн. бол- гаш 3 млн. рубльге малды садан, акшаанын тууда сана- жаткан, акшаанын тууда сана- жаткан алыр.

Чондан, ажил-агыйлардан мал-маган садан алыр дээр- ге чүгге ээ курлавырын тур- гуазыры эвес, кижилериниң акиа- тогерикке, аш-чемге, адык-кепке, эт-сенке база херектелген хандыры болур деп билзе эки.

А чоңа садар мал хой бол- гаш турар, Ычангам хуу мааншын кижилер, трай- спорт организациялары бисте ажилымыска дузаалаар транспорт-биле биеке дузаалаар болуп турар. Бистиниң ажил- агыйлары биске дузаалаар болуп турар. Бистиниң ажил- агыйлары биске дузаалаар болуп турар. Бистиниң ажил- агыйлары биске дузаалаар болуп турар.

Василий ЛАМАЖАЙ, Совхоз директору.

Бо чүдүдү номчун турар

Часка белеткел ХЕРЕК КЫРЫНДА БУУРААН

«Ижың терген, чайын панаан сенге» деп орус улустун мерген улугер чугаазы докчок-ла амдыраалдыр. Чүгге олар эвес, ол дылда чугаалажыр эске-даа чоп чагынын үк өстерин хере- рек кырында боттадырып турар. Кышкы херек-дээр- ри белеткел турар ол улустун кызылдан, тура дүшпес сорунтуу үргүлчү эскер- дир мен. Россияда эң хой саанын ол тошунди эки тала- ларын шингээни алыры биске хүенчиг.

Бөгүну үеде колхозтар- ның, совхозтарын, көлөз ажил-агыйлар бугуруге коллективтериниң арат (та- раачын) ажил-агыйларын техниканың, көдөз ажил- агыйларын көжүг машина- ларын септелген жорудар- ды көпчүк берге апарган. Урелген, эргижирээр кезек- териниң орунуга салыр кезек- тер соолгу үеде шуут тывылбастан. Тын-лаа алыр- га, оң өртөз бөдүн кизи садан алыр арта шуут чокта- лган.

Чор ажилдынын кол кужу, оң хой талааларыг чорудуларынын ишмедир кучу — кодуудуа трактор. Оң кайы-даа хевирлери хөл- чок эргижирер калган. Ылаң- гыя дидеял тракторларга хере- к чүдээр тывылбас Моон мурунда чылдарга техник- тиг септелге бугуруге-лери, эки-багай-даа болза, септел- ген чорудун калган. Бисте ол организация херек кы- рында саңараар. Оң ажил- агыйлары база тоо бидараан.

Урелген бугуруге ишчиде тап бут кырына кожуун- ларда көдөз ажил-агый эр- телген болгаш турар иш- чиде болгаш, азын турарын база магатчок. Кышкы үеде чылгы шөл чокта ажилдары, тынап-ла, дыка- ла берге-дир. Соок үелерде слесарлар, септечилер кан- ды-даа ажилдарын чорудуп шыдаас. Ычангам херекти өйүн чоруур чамдык сана- ларымыс киржесидим. Орус дылды эки билдир инженер- техниктиң ажилдакчылар улуг дегем Россиянысче кө- рүнсэ чугула ышкан. Дыд билбес моол хамааттыр биске келгем, моон мурун- да чылдарын сактын өөрү- дер даан, барык бугун ма- шина ишти артык кезектер- ни. Урелген дериг-херексе- лери бисте сөөртүн алган чоруп турду чоп. Аадыларга харам болуп көрбөдүс. Ол дээрде бистин холауус бош чаңчылымыс-ла болтай. Бисте чүге кожаларымыс- тың ол дуржулгазын адыр- бес улус бис.

Салы аргында бугуруге- лерге челе бергем, жукур- човун чуугалан, салыгажың бугуругун аргалары бар. Чамдык специалистерниң аргында Тывага ажилдан, чурттан турганнар бисте кайы ол деп бил. Талтыг чу- гаалазы бээрге, бак кези черде чок. Чаңгыс чер-чурт- туттарымыс-тыр дээш ээ көрү бөөрлер. Танышпас улустар база ажырас, ты- валарга дузаалажыңдар деп баар-дыр ийи. Бисти сонуурган турар кижилер мун-мун деп бил. Сураан дыңнаары бир аңгы, кара- биле көрүкчү, чугаалажыры сар эске болгай.

Сайгарыкчалар чоруп тур- гаш, дээди өөредилге черле- рине кады өрөлгөн турга- лардан улустарга база та- ларык берип болур силер. Олар силерни өөрүшкү-биле үтүк алыр, колдуудуа чу- да-дугай болуру деп эттиг байдал чок, чамдык тава- рылгаларда ырак төрөдөн бисте келдиң болду ийи. Президент, көдөз ажил-агый болгаш аш-чеп министр сугдарын чээлиге дилеп эк- көдөг ашчаларын бо чи- жектиг саарылгаларга база ажилдары күзөчиг. Бри- гадирин, тускай эртемниң маан олдурайы, болу-ла хө- делени келдиң ышкан.

Чамдык улуг бугуруге- лер боттарын бараанарын сайгарык чалап турар. Шың- төрөй чыгкан чаа трактор- лу чаа алырын аргазын болзаа черле артык эвес.

Эдер-оол МОНГУШ.

«КЫШ БИСКЕ КОРГУНЧУГ ЭВЕС»

Ийн-Тал «Улуг-Хаа» совхозтуң салбары турда ажил- агый, тудуг-сууру шоолуг-ла хөгжүвөш келди. Мал- маганымыс бесте Чодураа, Хесидерге тарап, сууруус шуут «кичирей» калчык. Хары-даа Тыванын улусту чугаалажың Кызыл-Этик Кыргысович Кудажы Ийн-Тал ышкан кагдынар суураарга (сабыраарга) колхозтан-даа болза тургуеса чүд дөш саналы улуг деткимчени коргус- кен. Шаанда шуут үрелги талааларының кырында келген Арыскаң, Чодураа, суураар ам катан дегтин турлар.

Ол черлерде тургуустунган ажил-агыйлар бут кырыпта туруп, боттары баш миниип, чонуп азырап эгелей берген. Бо берге үеде коллективтиг ажил-агыйлар көдөз ажил- агыйны сайгарып болур. Чаа тургуустунган арат (та- раачын) ажил-агыйларда машина-техника четчир эвес. Демей-ле совхозтарга көргө- нүп олар чоруду. Ычангам совхозтарын үлэм быжыг- лар, оларын структуралары дүңгө эскерт. Ыпох хар- ылааларына таарышты- рар дээш ышкан олза чүгү- ди айтырларын иштитир- лээр херек. Совхозтарын апаа-ла дүжүрер, мал-мага- нын үлөп бээр дээрге кай- ыш боор.

Бо хуннерде «Ийн-Тал» совхоз 19 колан шээр мал- дыг, суг-бараан фермалыг, эвээп-боо болза, чылгы мал- дыг бооп турар. Кыштаг- лаашка чыгып өтүр бе- леткелдиң. Тараа-быламыс, сипен-шербилдиң бестекеп, шынап-ла, үйгү- чылган чок чоп ажилдан. Эвээп-биле-ла болза, та- раавысты бүрүн-биле ажаап, мун ажык тоңа сипени бе- леткел адымыс.

Ам соңда — ажил кыш- тын хур ажил адыры. Бо хуннерде мал чөмөрүнүн сөөртүгө-лери кол сагыш казылган болгаш, орлов ук- саалыг челек 2 аскыры 6 млн. 700 муң рубль-биле Красноярскиден салын алган. Оон аңгыда 1 млн. 898 муң рубль-биле Чааанадан ук- саалыг 20 хуаны, 7 млн. 48 муң рубль-биле Краснояр- уксаалыг 70 кошкыры база садан алган. Уксаалыг мал- ларың азыралы эки.

Далбылап турар

Уксаалыг малдар

Чигзиниг чок

КУРЛАВЫЛАР КАЙЫ ХИРЕЛ?

Декабрь 13-тү кирген ме- дөөлериң суугаар алгаш көөр- ге, республикада аш-чеп талазы-биле садыглашың багай эвес чоруп турар. Соң- гартан аш-чеп болгаш идик-хеп сөөртүн алырыңга 1 миллиард 450 миллион рубльдин чээлиң салыг ор- ганизацияларыңа болгаш базазаларга үлөз.

Бо хүнде республикада бү- дүн чартык ашын аш-чеп курлавыры бар болуп турар. Оон иштинде макорон кылыг- лары 150 тонна, кондитер 62 тонна, шай 60 тонна, уш 300 тонна, балык аймаа 60 тонна болуп турар.

ДӨРТ ЧОГААЛЧЫ НЕМЕШКЕН

Дүүн Тываның Чогаалчылар эвилелин- ге Россияның Чогаалчылар эвилелин- те тегермаа келген. Ында бижит турары болза, бистин республиканың ашын- чө- таалчылар Эдуард Мизит, Мадыр-оол Ховайы (Ак-Долурам), Сайдыкмаа Гомбу, Зоя Байсолова олар Россия Федерациязының Чогаалчылар эвилелин- ге кижитинери болганнар.

салып тур бис. Чүге дээр- ге эрткен чылга бодаарга, хар үлөп дүшкен. Немесде чөм- өргилте чок болза, шээр мал оштка четпес апарган. Ычангам кыштаглаашкы- ның эгезинде-ле малдын тур- лаг бурзуңге 4 тонна си- генин, чартык тонна сула- ны, 4 тонна хөмүр-лашты че- лердиңис. Бо чүгүла ажил- дарга ашыл механшатор- лар оол Мангып-оол, Алексанр Ламажай, Юрий Көгелсип; суглар эрестиг кижип тур- лар.

Совхозтуң дирекциясы, тускай эртемниңери мал ажылында хаара туттуңган кижилерин ажилдар, чурт- таларына таарымчалыг бай- ладарын тургузар лаш доктаамал сагыш салып кел- ген. Кыштаглаашкы эгезин- де малдын өр-бүлө бурзуңге дөрт шоолай чинге-тараа, бир шоолай далган чептир- ген. Кыштаглаашкы үезин-

Кызыл кожуундан медээлер

ХУР КЫШТАП ТУРАП

Уксаалыг малдар

Далбылап турар

Чигзиниг чок

Чигзиниг чок

КУРЛАВЫЛАР КАЙЫ ХИРЕЛ?

Тываже кшп сөөртүр. Упун үзү 53 тонна. Ол база эвээш, а сарыг үстүн курлавыры 105 тонна болуп турар.

Кыдыг-кыйг, ырак-узак черлерде чурттан турар мал- чынарга чылгы идик-хепти садар дугайында чазаак док- таал хүлээн алган болгай. Ындыг-даа болза чамдык черлерде ош ам-даа херек кырында күсөөтөш турар.

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ ЧАГЫДЫЛГАЛЫГ

Бай-Тайга кожуунда Шуй сууруң чурттакчылары саны хой болгаш солуннар чыгы- ге таймырлар ажыды чорула- жуудаа бири чере чоруп турар. Чүгге пенсионерлер, школа балыкчылар, ында тех- никтиг ажилчылар, эмгекте коллективни 700 ажык кезек солуннары, журналдары чыгган. Оон иштинде чүгге «Шыны» солуну 350 өр-бүлө чыгыды алган.

Совхозтуң ажилчынары келур чылын чагыдылгалыг болзун дөш совхозтуң кадр- лар килдинизин эргелекчиң Кызылбай Демдек, почта сал- бырының эргелекчизи Саяна Хертек олар чурттакчы чоп ортузунга таймыр ажилдан багай эвес чорукан. Ажил- агыйнын удуртулгазы солун- нар чыгыды алыр дээш кизи- лерге деткимчени көрүзүп турар.

оол Кыргызтын байламы ба- даа эки. Аныяк малчынарнын ажилдары-даа мактанчыг- дыр.

Суг-бараан ферманын коллективни (эргелекчизин Зоя Дамдын) ажилын элден шап- кыттыкан. Олар октябрь айда лөңгүл-ле 50 литр сүт саап турган болза, ам инек- териниң ажаала-чөмөргиле- лери эжиткенте, хүнде 240 литр сүтү күрүнеге садып турлар. Бо темпни салбас болза сүт бугуруге-лери моон- даа соңгар көндүлөриңниң аргалары бар.

Совхозтуң дирекциясы, тускай эртемниңери мал ажылында хаара туттуңган кижилерин ажилдар, чурт- таларына таарымчалыг бай- ладарын тургузар лаш доктаамал сагыш салып кел- ген. Кыштаглаашкы эгезин- де малдын өр-бүлө бурзуңге дөрт шоолай чинге-тараа, бир шоолай далган чептир- ген. Кыштаглаашкы үезин-

ры-биле үш тракторун ан- гылап, далбылап белет- кел кыткан. Кыштаглар чоо- гун оларларын далбылап ажилды доктаамал чорудуп турар.

КОДУРУН ҮЗТКАП ТУРАП

Республиканың ажил- агыйлардында халдарың аарың — малдык кодурула аарың (маагы) ам база кес- түү эгелен.

Кожуунун болгаш ажил- агыйларын мал өмчилери ийи-чаңгыс коданарда кес- түү эгелен турар кодуруу үзүлгө-лери-биле бир дөмөңгү хөдөлгү турган, кодуру аарың узуккаар ажилдарын чорудуп турар. Чикээ, «Х Улуг Хураа» совхозтуң үш коламында кесүү келген ко- дуру аарың «Ивомек» дээр сымкартыр өмчиг дузаа-биле чөк кылган. Ол өмчиг эки чүвези — кодуру тывыл- дырар саргылары узуткан чөк кылган каарыңдан аңгы- да, ижин-шөйүндү аарыгла-

ры-биле үш тракторун ан- гылап, далбылап белет- кел кыткан. Кыштаглар чоо- гун оларларын далбылап ажилды доктаамал чорудуп турар.

«Шыны» солунуң чартык чылда чагыдылгалының өртөз — 16800 рубль, үш айда — 8400

ХУНДУЛУГ НОМЧУКУЛААР!

1995 чылдың бири чартында «Шыны» солунуң чагыдылгалының төнөринге чедир чаңгыс хонук арткан. Чагыдылга кожууннарга декабрь—15-ке, Кызылга 20-ге чедер.

«Шынының» чагыдылгалын бүгү почта белдирлеринде болгаш салбырларында чорудуп турар. Оон аңгыда Кызыл хоорайның чурттакчыларыңа чурттап турар черлериниң чоогунда киоскилерден боду алыр чигелделиг чагыдылга база бар.

«Шыны» солунуң чартык чылда чагыдылгалының өртөз — 16800 рубль, үш айда — 8400

Хундулуг номчукчу, чартык чылда чагыдылга чок артпас деп бодаар болзуңарза, далажыңар!

ХУНДУЛУГ НОМЧУКУЛААР!

1995 чылдың бири чартында «Шыны» солунуң чагыдылгалының төнөринге чедир чаңгыс хонук арткан. Чагыдылга кожууннарга декабрь—15-ке, Кызылга 20-ге чедер.

«Шынының» чагыдылгалын бүгү почта белдирлеринде болгаш салбырларында чорудуп турар. Оон аңгыда Кызыл хоорайның чурттакчыларыңа чурттап турар черлериниң чоогунда киоскилерден боду алыр чигелделиг чагыдылга база бар.

«Шыны» солунуң чартык чылда чагыдылгалының өртөз — 16800 рубль, үш айда — 8400

Хундулуг номчукчу, чартык чылда чагыдылга чок артпас деп бодаар болзуңарза, далажыңар!

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ ЧАГЫДЫЛГАЛЫГ

Васуруунда радио ажилда- вастанда бээр ам дөрт чыл чеди тур. Чон чылган чер- ды шунуш чоруп турарын «Шыны» солундан помчаан, стиклим дыка хөдөш. Ыч- ангам айда аш олар эвээш- биче пенсиямын санап көр- гөш, «Шыны» солуну баш- тай-ла чагыды алдым. Оон Чазаак солуну, «Тыванын аныяктары», «Улуг-Хемви» база чагыды алдым.

Улуг-Хемге үшпү турган «Кызыл Туз» солунуң бижиткени чордум. «Шыны» солунуң идеялың помчужу болган бижикчинин база кизи мен. Солуннары чүгге чартык чылдан, аш бугун чылдан чагыды алган эвес дээр билдирим. Акшаа- нын шаа-биле үш айлаң чаң- гыс айлаң чүге чагыды ал-

бас деп. Декабрь айда солун чагыды четтикчези кизи январь айда чагыды база болгай. Черде ычангам, со- лун чок кычан олар боор.

Моншун КОНГАР, Улуг-Хем кожуун.

ЭРГИ-ЛЕ ДЭЭШ ОКТАВАЙН КӨР

БҮГҮ-ЛЕ ЭЖИНИ КҮЗЕДИВИСИ!

Бир аалды хөмүр-деш урар серизиниң алаандай херек чок деп санааш октаван эрги номнар тып алган мен. Оларның аразында 1980 чыда Тываның ном үндүрер чериниң белеткен үндүргени деген үш дугаарлыг «Улуг-Хем» чечен чогаал сөткүлүн тып алдым. Сөөлгү арнынары орун каантыр. Чырычче үнгөндөн көөр он дөрт чыл четкен эрги дептерин ажып көрүп. «Хөөкүйү» шитимде көөргөн-даа орап мен.

Салды алган ээзи хей күштү үндүрүп шүдүн турган аялдамчаларың кызыл кужун-даа болава, кандыг кончуг дөөргөл чок кижилер деп-даа бола сагышка кирер. Че, ол-даа калчар. Ону ажыдып, сонуургай бердим. Бирги арныны ажыдыптарга, ном үндүрер чериниң талантыңды чурункузу чораан И. Я. Кузнецовтун улуг улустун үжүк-бичкеке бөөлөлдүгүн дугайында бээ шуудук төвөлөрдө чулдур-тен кызыл-кызыл туруун парлаан болду.

Ол сөткүлдүн өзгөшчөшү Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черин дугаарлап турган Илья-Эрик Кузнецовтун «Иппейл-ти турун» деп алаан чүдүлдө чогаалчыларны аялдамчаларың дугайында элден солун чуудуларын айткан, демдөгүдөр. Ол шагда Чогаалчылар эвилели терде шалтыч, органикалык, чогаалчы арга-хевирлерин долу ажылаткан, чогаалчыларын ортузунга ажыдыптарган эки чорудун турганын оон билдирер. Ужуралгыларды, чогаалчыларны конференцияларны хей-биле эрттирип турган. Кожуунарың төтенерин, суурларга, школаларга чогаал каттыкчыларны, бөлүмүрүн тургустуунулаан.

Сүт-Хөлдө «Хемчик», Мөңгү-Тайгада «Мөңгү чөчээ», Улуг-Хемде «Улуг-Хеминиң чагыгылар», Тываның хөгүмүш-ши театрның чанында «Алым-Хая» деп чечен чогаал каттыкчыларны ажыдып турары ында дыйнактан.

Солунарың чанынга тыва болаш орус дүйнө кырыга «Дамырак» чечен чогаал каттыкчыларын турган. Ам бар, та чок. Ыччалда-да «Тываның аныктары» содулун чанында «Дамырак» кичөөлдери ында-хаая

ында ол улугу-биле бола чоруур. Комозитор Батый Кенешти ыяан-да ап алдыр. Оларның берган черинге ыры-даа, шүдүк-даа ында-ла индиңналган турар де. Олар бир катап Барын-Хемчиктиң «Хемчик» совхозунуң тараакчылары-биле ужурашкан черинге таварышкан бис. Кежээ орайтай бергенде кончуг чаагай тараан кескен тараакчылар комбайнларын доктаадыпты. Олгү Сувакитиң келген ужурун чуугаалаан, шүдүктүрүн чуугаалады. Батый Кенеш дүжүктүгү күстүн дугайында ырызын үдөп, бөтү ырдап берген.

Дараазында бир чылда Чоон-Хемчиктин тараа шөлдеринге база келдиңер. Чогаалчыларын бо улуртукчулары дег, хей ажыл органикастаан улуртукчу ховарды боор. Бо ховар чыдалар чыдаларың бам бурунгаар чоруларлар. Чалалтазының сөс-ломаа кончуг чымчак болду. Бүтүң кижиниң сөткүл-сарызын кий-гиримчар ооттү сөстүк улугу-ла болбай. Кызылда аныкча албан олдурутуралар. Анык эштен оларын кызыл-зынга сөткүл-сары эвөөтү турган. «Улуг-Хем» сөткүлү чыраан үнөтүлү баа бичик-биле бам бичикчээр тып-палым түптүр. Чүв агаа кичөөлдери сөмүдөп аар.

Ычангаптыктын анык турган чогаалчылар, бичикчилер ол чогаалчыларга сары-сөткүлүн ханызынган арга-сүмдөр берип, оларга сары чыраан чораныңа оорун чөткүренип илеретип чоруурлар. Чогаалчыларын улуртукчулары кижилер-биле ажыдып үлөм күтүлгөндөр, бичикчилер күлүктөргө сөткүлдүн артып каар энчү чүдүлдү кызыл ужураглар. Манаа хамаарыштыр хооту

нувус Олгү Сагаан-оолдун хыре байлак сөткүлдүн кым-даа утпас болгай. Оон салгакчылары чораан, амгы хоочун чогаалчылар индыг сагыш салынгыр, чогаачал, эрги баардылар-дыр. Болар дег эки ажылдар даргалар болза, эки солун чогаалдар элбээ-биле тургустунар боор деп ховар мен.

Дөртүн үш дугаарыг ол эрки чогаалдар сөткүлдүнде Кызыл-Эрик Кыргысчынның чүдүлдүн өөрдилгил чүдүлдөр хей, Анык чогаалчыларын дээди өөрдилге чердеринче өөрдип чорулар ажыдып калыптаркан. Ол ышакан, «Улуг-Хем» алыма-нахты чылда дөрт удаа үндүрүп эгелээни дыйнактан. Ону ам-даа ылдыг хөмчөөлү биле үндүрүп турар болгай. Бир үнер мөмүлдү хөмчөөлү хөмчөөлү дег деп номукчулар чуугаалагыр-дыр. Чаңгыс кежээ мөмүлү каантыг дийрилер. Шынап-ла, оон бир мөмүлү чүлдө бир улуг чогаалчының чаа бижээл мөмүлүн чартык незиң-лаа аңаа сыңгылаш. Аңаа чогаалчының бичик незиң кирген боор болгай. Номчан кижилер ымаалып каар. Оон хөмчөөлүн улгарттырар болза эки

Эрки сөткүлдүн дараазында арышарында Виктор Сагаан-оолдун, Көк-оол Чамалың, Монгуш Эргенити, Монгуш Доржун, Эдуард Донтактын, Шомаалар Кууларын, Кара-оол Наттыг оолдун калбак чогаалдары кырып. Бо мөмүлү тып алган, мөмүлүр болза, аңаа элбээ-ле чуугаа, төгү уктулдугу чогаалдар бар. Шүдүктөрдүгү кээзэ Юрий Шойдакович Кузнецовтиң чогаалдары-биле эгелээр.

Белеткен үндүрүп турар чечен чогаалдар сөткүлдүлдериниң авторлары он чыл Хая тиндир, караан көрбөс акымчы Дег. Көңгүрүлөр дамырак суг агып баткан. Ийгез чүгүлү киреринде сезинген дег. Ийгез-даштар ылаң-чылаң наг-ла турган. Дамырак суг салынгыла хомудаа. Дажып мөөрүн хайым хем боон хуулар сен. Оолак шаамда сенден кончак, чөлдүр чорун. Орук-суурга күштүгү эр бою кайнаган мен.

«Дамырак», Ондар ОХЕМЧИК.

Бистин ачавыс, ававыс, кыргач-ачавыс, кыргач-ававыс Василий Саймаевич, Прасковья Тамдын-оолдар агыт үелде Тожу кокуунуң Тоора-Хем суурла агыт-тедү, чопу-биле кады ажылдап, чурттан чоруурлар.

Олар 1995 чылдың бүдүзүнне боттарыңың өг-бүдө туткаштыңа бээр 50 чылдың демдегелээр. Хоочун ада-не-вистин алдын кудазын таварыштыр оларга эң-ле экин күзеп тур бис.

Кыргач-ачавыс «Күш-ажылдың хоочуну», «1941-1945 чылдарда Ада-чурттун Улуг дайында шылгаарай куш-ажылды дээш» мөдөлдөрүн эллекчип, «Тыва Республиканың культуразының аралыг ажылдакчызы», Тоора-Хем суурнуң хундугу хамаатызы кижилер.

Кыргач-ававыска эң-өөрүңүң каш чыл бурунгаар тураскааткан шүдүктөрү оларның алдын кудазын таварыштыр кириң көрөзүл:

Улуг-Хемни сакты бөөрге Урук дурту чыткан ышакан, Уруг эңке жуурашкан Угу-биле Тожу чурттаан, Каа-Хемни сакты бөөрге Кырыш дурту чыткан баа бол Хакас кыска каттыкшантыг Кады чурттан олурушкан.

(Чоолу КАРА-КУСКЕ).

Кожиктиң салдыс мадыры Хөдөрөгүн Тамдынай Тожу черге ажылдаштың Той-ла эки ажылдаан эр. Кожуну, колхоз, совхоз баштан Кожуг эки ажылдаштың Үш орден хөрөн каастаан Үнелелди алган эр боор.

(Михаил ДАМЧАЙ).

Оолдары, кыстары, кезээттери, күдээлери, оларның ажы-төлу шүнтү 24 Тамдын-оолдарың.

Мөрүттүңгел хөңүңер-биле!

Бистин эргим ынак ававыс Кара-ыс Дуалдуева Чыңдыр-Доржу бо чылдың маадыр 15-те 55 харлаар. Ол 3 кыстың, 1 оолдун эргим ынак кези, 3 оолдун, 3 кыстың буныг кыргач-ававыс. Ававыс хундугу дыйнаптыгана үнээ-даа Кызыл кокуунуң «Забора» деп биче бүдүргө-зиния Кур-Чер салгырында, касырлан ажылдап турар.

Бүгү назында калдык-да албан-хүдөөлөгө ак сөткүлдү ажыдыптыңаан, амыр-дэжик харамнамай, ажы-төлу өстүрүп каан. Ынак ававыстың төртүнүн хунуң таварыштыр аңаа чуреткин ханымнаан өзгө байыры чөшпир, кан дег бичик чуртталганы, ажыл-ишине чөдүшкөннери, амыр-дэжик чуртталганына аас-кеңигин, ам-даа хей-хей чылдарга уаан назылыг чурттаарын күзеп тур бис.

Урулары: Лозита, Елена, Аллина, огул Владислав, күдээлери Чедер-оол, Ралик, кени Чечена, урууларыңың ажы-төлу Руслан, Ай-Суу, Ачы, Елена, Артың, Чыпың.

Бистин ававыс, кыргач-ачавыс Ил Езакович Ала декабрь 19-та 75 харлаар. Ол хей урууларың оолдарың, оларның урууларыңың ынак ававыс, кыргач-ававыс. Улуг өгөвистин юбилейи таварыштыр аңаа кан дег калык-шыды, ам-даа уаан назыны күзөлдүс Бистин, урууларың аразына ам-даа чуртта-ла, аңай, кыргач-ача! Ил Езакович бөтү назыныла күрөшкөң, чопуга шынчы бараан болуп келген. Ол даңган ажылыңга харыскалгың, аар-чык деп ылағас кийиң. Болупун ажылар мезгүлүн урууларыңга баа ламчылап берип чурттан. Ил Езаковичтиң ажы-төлу шүнтү эртем-билдигин, багтай эвес ажылап чоруурлар. Бистин ынак ававыстың, кыргач-ававыстың ажылын күрөш бөтүл үнелээр. Ол хей-хей мөдөлдөрүн, Хундугу бичиктерин эллекчип.

Биз болгош Светлана Аялар, оларның ажы-төлдери: Мерген, Айдыс болган Дина. Бүрөк-Хем суур.

ЧАРЛАДДАР

Россиянык сөстөвүнга Тываның каттыкып киргенниң 50 чылыга тураскааткан кожунуларың «НАЙЫРАЛ» деп фестивалдарың тилекчилик улуг концертин 1994 ЧЫЛДЫН ДЕКАБРЬ 17-ДЕ 14.00, 16.00 шактарда Тываның күрүн филармонияныга көргүзүр.

Кирериниң билет өртээ 2000 рубль.

Бай-Тайга кожунуң Тээли болгош Ээр-Хавак суурларыңан Кызыл хоорайның дээди база орту-мак өөрдилге черлеринде өөренип турар студенттер болгош сургуулар-биле Тээли суур, Ээр-Хавак суму чагыргаларың төлөөлекчилерин ужуражылганы декабрь айның 17-де 2 шакта пардалга бажыңыңа болурун дыйнадып тур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралкычы Валерий Болды-оолович Салчактын дунмазы АНАТОЛИЙ БОЛДЫ-ОЛОВИЧ САЛЧАКТИҢ айылдың халыга таварыштың чалың назыныла мөчөө-биле холбаттыр В. Б. Салчакка ханы кажыдалды Тыва Республиканың Президентин болгош Чазаа илергейден тур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралкычы, ТР-ниң даңгыг экономикач болгош чурттан аралыңга харылаалар сайды Валерий Болды-оолович Салчактын дунмазы АНАТОЛИЙ БОЛДЫ-ОЛОВИЧ САЛЧАКТИҢ айылдың халыга таварыштың, элекке мөчөө-биле холбаттыр В. Б. Салчакка ханы кажыдалды Тыва Республиканың Даңгыг экономикач болгош чурттан аралыңга харылаалар яамын илергейден тур.

Тыва Республиканың Социал камгалга яамызың башкычы специялы Татьяна Тыва-Хөевина ДОНТАКТИҢ үр эвес арааның сөөлүңе 50 харлап бар чоран назыныла мөчөөн ТР-ниң Социал камгалга яамызының колдоткун дыйнаптыңа, оон төлүг-терелдерине болган чок кижилерине ханд кажыдалды илергейден тур.

Көдээ ажы-агый яамызыңга үр чылдарга ажылдап чораан Ипан Петрович ДАМДЫННИҢ үр болгош аар араан, 59 харлында мөчөөн дыйнаптыңа, оон ажы-төлуңе болгош дөргүл-терелдерине ханы кажыдалды илергейден тур бис. Бөлүк төрөлөрүңден

НИИТИ БАЙДАЛ

Бо чылдың 11 айларың түнчө-биле алган көөргө, республикада орук-транспорт овал-ондааның саны кызыраптайн турар. Мурнукузунга болаара, 49 хуу чавызында-даа болза, орук-транспорт овал-ондааның ниити байдалын өскөртпөй турар.

Өткен болгош кемелдер-көргөң кижилер саны өсүшүна: бо чылдың дүргүзүлдө болган автоаварлар түнчө-биле 141 кижилер өлгөн, 452 кижилер кезден. Эрткен чылдын бо үзүлгө дөңсөөгө, олген кижилер саны 128 хуу өзе берген.

Орук шимчөөшкениң айыл чок чоруу хандылары бистин республикага нарын боор турар. Бо чылдың 11 айларында республикага болган орук-транспорт овал-ондаа 351 чурт бүтүктүңгел. Кызыл хоорайда, Бип-Хем, Танды, Чед-Хөл, Тес-Хем, Барын-Хемчик, Бай-Тайга, Мөңгү-Тайга кокуунарда байдал өлөң чүгөрттэн. А Каа-Хем, Эраш, Улуг-Хем, Чоон-Хемчик, Ошур, Тожу кокуунуңга болгош Ак-Довурак хоорайда орук-транспорт овал-ондааның саны өскөн. Овал-ондак болган соонда кижилериниң калык-шылыга, материалдыг бай-

далыңа оон аар уржуу 15 хуу өскөн. 1994 чылда болулаан орук-транспорт овал-ондааның саны барык чартыг Кызыл хоорайга болган. Оон олген кижилер саны — 22. Хоорай даңгыты болган таварышталыгы уржуу дика аар болуп турар. Чыңгелдерин көрөзү: 1994 чылдың декабрь 7-де Кызыл-Ак-Довурак орунун 16-гы километринге Красноярк крайның Дубинино суурунда чурттан турар, 1986 чылда төртүтүңен Сергей Анапалович Шабалин дээрин ВА3-2109 маркалыг, Б 47-82 ТВ күрүн дугаарлыг автомашинаны мурун чораан, мурунда бар

чыткан машинаны эртер дээш удуур кээр машина оруунде үндүр халыда берген, 2635 ТВМ күрүн дугаарлыг ГАЗ-53-биле үскүлөткөн алган. Сүт-Хөл кокуунуң «Ишник» совхозуна хамаарыг ол машинаны 1985 чылда төртүтүңен Виктор Лопсанчапович Монгуш мурун чораан. Чолаачы болгош пассажир хөргөң кижилер ол-ла чөригө өлгөн. Барын-Хемчик кокуунуң улаз судуңун дарыны, Ак-Довурак хоорайда чурттан турар, 1982 чылда төртүтүңен Ниль Сарыгаалович Ибатулин кемелден, ону кокуунуң төн эмелгезинге чөлдүр.

Республиканың автооруктарында байдалды нарын болду турары-биле Курвато инспекция күжүниңикиниң ажылдап турар. «Орук шимчөөшкениң айыл чок чоруу» деп реид ноябрь 7-ден бо хуңге чөлдүр уламчылан турар. Сөөлгү үдө эзрип чолаачыларын буруузу-биле болу бээр орук-транспорт

озал-ондааның саны эвөөжөп, эртен чылдың бо үзүлгө дендөөгө, 8,64 хуу кызыраптыгы саныгыш мүч-не өөртүп турар. Кол-ла чүв-не Орук-транспорт овал-ондааның 24,2 хууңун эзрип чолаачылар кызыл турар болгай.

Он бир ай дүргүзүлдө республиканың деңсөөрлөгү орук шимчөөшкениң дүрүмүрүн хажыткан 51134 таварыла бүртүктүңгел. Ол дээрте эртен чылдың бо үзүлгө эшгө дендөөгө, 14 хуу хей болуп турары-биле 3580 чолаачы машинаны эзрип башкарып чораан туттурган, оларын 1166-сы чолаачылар шимчөөлөзүн хажыткан. 200 миллион рубльге торнагал болган. Орук шимчөөшкениң дүрүмүрүн үрей бээр таварышталың илере-диле тывар талазы-биле КАН ажылдакчылары планыңг ажыл-хөргөн доктаамал кылып чорудуп турар.

Орук-транспорт овал-ондааның түнчө-биле бертик-межел болуп артык бичик урууларың саныңың өзүп турары дүвүренич, Эргөң шүгүмүңчө үшө халыда берген, ГАЗ-90 968 автомашина-биле үскүлөткөн алган, пассажир биле бөдү кемелден, оларын эмелгезге чөлдүргөн. ГАЗ-66 автомашинаның чолаачыны С. Герасимов машинаны эзрип башкарып чораан, эрки аэропорт чоогуна мурунунда бар чоронан машинаны эртер дөш эмиң эрттир дүргөн чораныңдан рулон башкарып шыдааып барган, машинаны аңдара тууду алган. Түнчө-биле оон дөрт пассажир кемелден, чолаачы болуп авария болган черден дөз берген.

Орук-транспорт овал-ондаан кылган кам, кемелдер-көргөң пассажирлерин ол черинге напакан, чолаачы болу дөз бээр таварышталар көвүлөп турар. Чыңээ, СТО ВА3 «Х. Иргиттиң республика эмелгезинге элеккени. Диагнозу: баш мээниң шимчөө, бут дөзүңдүн соогу сыгган, бут дөзү чоран кижини укур таварышталар чолаачы ол черден дөз берген болган. А кем-

КАИ экраны

Бо үдө 15 бичин уруг өлгөч, 75 кижилер ийиз-бүрү кемелдешкини алган. Школакы бичин оолдарың, ол хамаанчк оолдэз бөшп оолдарың шимчөө үчүп чылдар машина соонда халбактангып туттуңган, элзэн өөртүңүп чоруй салдыныштары бо-ла көөр бис. Ол үдө болаачы оларын эскербес. Орук тайгыр-дыр. ылдыг теңекпейлер-биле чүгү болуп болзагы чээ. Ада-недер, улуг кижилер! Ылдыг таварыла көрүп катгырара, оолдарың соккедилер, чолаачыны саның дийриңар.

Орук ажылдакчыларыңың ажылында четтериниң база демдегелескеним, Кызыл хоорайда-да, кокуунуң баар оруктарда-даа довурак элзэн үзүлдө төктүмөстүр. Тайгыр, дош дег кылаң орукка машина башкарып-май баар таварышталар турар. Чааг кижилер кылаңтаар оруктар аштыгтайнган турар. Улуг-Хем, Ошур кокуунуңда оруктарың агыт байдалы дыка айылдыг.

Республиканың орук-сөткөүлгө-тулук участоктарының техниказың байдалы шоолдуг

КЫЗЫЛДЫҢ ОРУКТАРЫҢДА

Бистин хоорайыктың кудумчуларында, оруктарында транспорт көвүдөң. Оон-биле калы орук-транспорт овал-ондааның саны база өзүп орап. Бо чылдың 11 айларында болулаан аял-орукларга 21 кижилер өлгөн, 211 кижилер ийиз-бүрү кемелдешкини алган.

Орук-транспорт овал-ондааның бөтү бөзүрүн кол чылдагына — чолаачыларын, чадаг кижилерин орук шимчөөшкениң дүрүмүрүн хажыткан турары. Чолаачыларын талазыңдан бөдү бөзүрүн чылдагына — хөдүп эрттир дүргөн чорууру, светофор мөдөзүн сагыназы, удур кел чөртүп машина оорунче хөдөөтүр үшө халыда бээр, мурунда бир бар чылдар машинаны эрте халыда бээр, дүрүм сагыназы баары. А чадаг кижилерин адыр болза, кудумду көрөтүрүн дүрүм сагыназы, дүшкөн-па терден келер маңаыра, светофор сагыназы, машина оорунче хөдөөтүр үшө халыда бээр. Эңне көр-

кызыл хосрай Красноярмейская. 100 Индекс: 667000

М412 автомобильдин чолаачыны В. И. Салыңков машина эзрип башкарып. Калың кудумчу-биле халыңан ора, светофорун кызыл мөдөзүн турда-ла халыңан эрткен, ВА3-21063 автомашина-биле үскүлөткөн. Ол машинаны чолаачыны-биле оон үш пассажир кемелден, оларын эмелгезге чөлдүргөн. Машинаны эзрип башкарып чораан, овал-ондак кызыл чолаачыларын чөдөң оон дээр. ИЖ-Ю-4 мотоциклин эзрип мурун чораан О. В. Волков БТК заводунун чоогуна чоруп ора, оруктуң уткуштур кээр шимчөөшкени

ден көргөң кижилер эмелгезге өлгөн. Калың-Пушкин бедиринге кылаштан эртин чыткан Х. С. Монгушту М-2141 автомашина таварышталган, ол черден дөз берген. Кемелден хамааты эмелгезге чок болган. Кызылдың санжыгатааның дукуна О. С. Аракчааны М-2141 автомашина башкарган. Котараң кижилер эмч дулаан ал четтпөй чылда өлгөн.

Аварияларың болу бээр чылдагына чүдө орук шимчөөшкениң дүрүмүрүн хажыткан турарында эвес, оруктарың байдалыңа баа-ында чырык чөдөңдөшкөң болу болуп турар. Ылаңгыл кышкы үдө эртен-ле караңгылап каар, а оруктарда, кудумчулар чырык багай. Ол ышакан хар кылды дүжүп турар болгош оруктарда хар, хөртүк кылынап, орук чөгуур демелге чөлдүр аштыгтайнган турар. Орук бедиринде, довуңгүлдерде эскергилерде болгош ээр-дагыр черлерде элеккиң довурак ба-ла үзүлдө төктүмөстүр турар. АНАТОЛИЙ СТЕБАРОВ.